

הכניסה לרע

הכניסה לרע

דבר שיסודו בדמיון כוזב, כשיסור הכח הדמיוני, אז יתגלה כח האפיסה והריקניות שבו. אמנם דבר שיש לו יסוד חזק במציאות וצורך ותעודה שכלית, אף על פי שהדמיון לפעמים מסביר לו פנים, מכל מקום בהסתלק יסוד הדמיון יש שיראה גם כן לדבר גדול. ויש שעל ידי הסרת הדמיון, עוד תראה ביותר תעודתו המושכלת ויגדל עוד ערכו.

...
ע"כ בדרך כלל עולה קילוסו של הקב"ה מגיהנם כדרך שעולה מגן עדן. והנה מה שמתייחס אל ההדרכה המעשית לאדם, קבועים הם יסודות הטוב והרע המוסרי, ואין רשע נמשך לרע כי אם על ידי המשכו אחרי דמיון יצרו הרע על ידי הכחות הדמיוניים, אבל בשום אופן אין המניע את הרע מוצא יחש בעצמו עם התכלית הכללית של צורך הרע. כי אם היה בא למדה זו, כבר לא היה רע מוחלט בפועל, ולא היה ראוי כלל אפילו לתעודת הוצאת רע הכללי עצמו, כי אם כבר היה נכנס לצד הטוב, כעניין גדולה עבירה לשמה.

על כן המשכת הרשעים היא כולה מצד פרטיות המסרם ברשות לבם ואי אפשריות הגברתם על שקריותו של הדמיון, המראה להם את הרע לטוב ואת החושך לאור.¹

והנה מה שמתייחס אל ההדרכה המעשית לאדם, קבועים הם יסודות הטוב והרע המוסרי. המשפט הזה קצת קשה, אם לכל דבר יש ערך ותכלית וגם לרע יש ערך ותכלית, וקילוסו של הקב"ה עולה מהחטא (גיהנום) כשם שהוא עולה מעשיית הטוב (גן עדן), אז לכאורה אפשר לבחור גם בצד השלילי. אומר הרב – 'במה שמתייחס להדרכה המעשית, קבועים הם יסודות הטוב והרע' – אסור ללכת אחרי הרע. המעשה עצמו לא חייב להיות רע, מה שעושה אותו לרע היא התודעה, שהאדם נמשך אחר יצרו; הטעות שלו מתבררת דרך גיהנום, אבל הוא לא יכול להחליט לגלות את הקב"ה דרך גיהנום. כל זה קשור לסתירה שיש בין בחירה לידיעה: מצד הידיעה האלוקית, הכל בא לגלות את הקב"ה – גם הרע הוא טוב. אבל מצד התודעה של האדם יש כללים ברורים, יש טוב ויש רע, והאדם צריך לבחור וללכת בדרך הטוב, כיוון שהוא צריך להיות טוב.

¹ פנקס יג, כג.

'אין רשע נמשך לרע כי אם על ידי המשכו אחרי דמיון יצרו הרע'. תמיד אדם נכנס לרע דרך הדמיון, הוא 'מתפתה מיצרו', טעות; לפעמים הרע נשאר בצד הדמיוני ולפעמים הוא הופך לדבר עמוק פנימי, 'משתכלל'. אבל אם אדם לא עושה את הרע מתוך הדמיון, אלא מתוך שהוא 'מוצא יחס עם התכלית הכללית', (בין אם אלו סתם כוחות יצריים, או גם ממש איסורים), אין בזה רע, זוהי עבירה לשמה. החטא הוא כשאדם עושה דבר באופן חלקי, באופן קטוע מהמכלול, ואילו כשאדם תופס את הגדלות האלוקית של מה שקורה, ההבנה הזו עצמה מכפרת.²

יוצא שההבדל בין טוב לרע הוא הדרך בה בני אדם חיים, רע הוא תודעה של רע, וטוב הוא תודעה של טוב. רע הוא היכולת לנצל כוחות מסוימים לכוחניות, להנאה, להשתלט ולהחריב, הוא בעצם מקטיין את הגודל האלוהי שיש במציאות.

בתוך הכלל הזה ישנה חלוקה, בין 'דבר שיסודו בדמיון כוזב', ל'דבר שיש לו יסוד חזק במציאות'. כלומר הרע הפשוט הוא אנשים שחיים בדמיונות ואשליות. והרע שהוא רע באמת, הוא רע מציאותי שהדמיון מתלבש עליו והופך אותו למפלצת, זה הרע המסובך שעליו אנחנו מדברים.

בעצם, הרע מונח במציאות, יש יכולת להרוג מיליונים של בני אדם. הגרמנים הם אלו שבאו וממשו את הרע הזה, זו תודעה שהולכת לנצל כוחות אמיתיים שקיימים במציאות. רע כזה יכול להראות מאוד עדין ומיוחד, כשמסתכלים על התרבות הגרמנית, אי אפשר להגיד שהיא רעה, להיפך היא הייתה מאוד מוצלחת, חזקה ואיתנה וגם מאוד אובייקטיבית – היא דמיון שהתלבש לדבר מציאותי. לעומת זאת, הרע שנשאר בדמיון אף פעם לא יגיע למקומות מרכזיים, אנשים בעלי דמיונות אפשר למצוא בכל מקום, אבל רואים שהרע הזה הוא קטנות, אין בו קסם.

כוחות ההרס קיימים בעולם, הקב"ה ברא אותם לצורך בניין, והאדם בדמיון שלו מתחבר אל כוחות ההרס ומשתמש בהם לרע – אלו המפלצות ההיסטוריות. את הרע הזה רבי עקיבא רצה להכיל, עם העוצמה שלו ועם ההרס שיש בתוכו.

² ישנה סוגיה דומה על כך שהשבת מרפאת את האדם. (עין איה, שבת, א, מג-מד). בשבת האדם מתעלה למבט כללי, ואז הוא רואה את החולי כמשהו שמעורר אותו לגעגוע, אומץ וביטחון, ממילא אין בו מכאוב וחסרון וזה מרפא את האדם. שיטה שניה אומרת שהמבט של השבת מרים את האדם למקום שבו החולי כלל אינו קיים.

רע רציונלי

ישנה שיטה שהרע ניתן להסבר רציונלי³. לשיטה זאת הרע הוא בעצם העדר טוב, ושימוש בעולם הוא כמו חילופי עונות השנה וכמו עייפות החומר, הוא מעורר את העולם לבוא לחידוש ובכך נבנה הטוב. אצל הרב הרע לא ניתן להסבר רציונלי, ישנם מעמקים לא מודעים של רע שכל הזמן נמצאים ויכולים לצאת אל הפועל. אמנם הקב"ה ברא אותו לטוב, מכיוון שגם אדם טוב צריך לפעמים להחריב ולהרוס, אבל אנשים רעים ואכזריים לקחו את הכוח הזה לרע והפכו אותו לתופעה מפלצתית⁴.

השאלה האם הרע מונח במישור הרציונלי, או שישנם מעמקים של רע – מתחילה מחשבות אחר לגמרי, האם הבריאה והבורא מחוברים יחדיו, או שאלו שני עולמות נפרדים. אם מסבירים שיש בורא שברא עולם, והעולם נפרד ומונח מחוץ לבורא, אז היחס ביניהם הוא כמו יצרן שייצר מכונת כביסה טובה. יש כללים מאוד ברורים איך להפעיל את המכונה, נכון, חלק מהכללים הם גם בחירה חופשית – אז אדם יכול לבוא ולקלקל, אבל כל הקלקולים יהיו רק ביחס למכונה, מקסימום היא לא תעבוד, אבל היא לא תקום יום אחד ותהרוס את הבית של השכן. אבל אם הבורא והבריאה מחוברים, אז טמונים בבריאה כוחות של אין סוף, אמנם רוב הזמן היא תהיה מכונת כביסה, אבל יום אחד היא תרגיש שיש בתוכה משהו גואה שפורץ החוצה, והיא תקום ותהרוס. מניין יש לתרבות האנושית כוחות הרס כאלו גדולים? רק התפיסה שהעולם הזה הוא הופעה אלוקית, יכולה להכיל כוחות עומק יותר גדולים, כי יש לבריאה כוחות של אין סוף ואז יכול להיות גם רע עמוק. במיוחד – וזה מה שהרב מדגיש כל הזמן – אם מתחברת כאן תודעה של בני אדם שפועלת על פי הדמיון. דווקא השילוב של רשע שמשמש בכוחות רעים, מביא סכנה גדולה. הרע לבד, איננו רע, הוא יד שמאל של הקב"ה, אפשר להשתמש בה לטובה, הבעיה מתחילה מזה שיש רשע, 'ואין הרשע נמשך לרע, כי אם על ידי המשכו אחרי דמיון יצרו הרע'.

'ובשם אופן אין המניע את הרע מוצא יחס בעצמו אל התכלית הכללית של צורך הרע'. מדובר באדם שלוקח פצצת אטום ומשתמש בה, ולא עושה חשבון שהוא הולך להשמיד נאצים, אם הוא היה עושה את החשבון יכול להיות שזה כבר לא היה רע⁵. הסיבה לרע היא רשע.

³ אורות הקדש ב, עמ' תעט-תפא.

⁴ גם לשיטה זו, תופעת הרע באה לעורר ולחדש את הטוב, אבל היא לא מונחת כתופעה של חילוף חומרים, אלא ככוחות עומק שמטרתם היא להחריב ולא לבנות. [א.ש.ל].

⁵ ישנו דיון על צדקת השימוש בפצצת האטום על הירושמה. אם היה אפשר להטיל פצצה על ברלין בתחילת המלחמה, זה היה חוסך מיליונים של בני אדם, אז אולי מותר לעשות דבר כזה להצלת העם היהודי והעולם?

הטוב הכללי

הנה מה שמתייחס להדרכה המעשית לאדם, קבועים הם יסודות הטוב ורע המוסרי, ואין רשע נמשך לרע כי אם על ידי הכוחות הדמיון.

ההדרכה המעשית, היא השאלה מי אתה? האם אתה רשע או צדיק? כוחות ההרס שהקב"ה ברא, הם לצורך בנין. והם לא נותנים הצדקה להיות רשע.

אבל בשום אופן אין המניע את הרע מוצא יחש בעצמו עם התכלית הכללית של צורך הרע. כי אם היה בא למידה זו, כבר לא היה רע באופן מוחלט בפועל, ולא היה ראוי כלל אפילו לתעודת הוצאת הרע הכללי עצמו, כי אם כבר היה נכנס לצד הטוב, כעניין 'גדולה עבירה לשמה'.

אם אדם היה עושה רע בשביל 'צורך הרע', זה כבר לא היה מתאים לכוונה של הקב"ה שיהיו רשעים. מכיוון שהקב"ה התכוון שיהיו אנשים רעים, שבאמת ישתמשו ברע, ועל ידם יתברר שהרע הוא רע. יוצא שיש ליצר הרע תפקיד חשוב, (מלבד בניין ויצירה חיוביים) להופיע בתודעות של בני אדם, בשביל שיהיה מאבק בין טוב לרע. ממילא אדם שעושה רע בשביל צורך הרע, לא פועל את התעודה של הרע.

על כן המשכת הרשעים היא כולה מצד פרטיות המסרם ברשות לבם ואי אפשריות הגברתם על שקרותו של הדמיון, המראה להם את הרע לטוב ואת החושך לאור. על כן בראותם את אור האמת, יתגלה להם ערך האפס הנמצא במה שנמשכו אחריו.

אמנם הצדיקים הם כבר למודים להיות נמשכים אחר הטוב הכללי ומכניעים את הטוב הפרטי לגביהם. הם, בראותם שהרע עם כל אפיסתו מצד הדמיון יש לו כמו כן תעודה כללית, שישמשו בעולם הכחות הרעות שיצאו אל הפועל דוקא על ידי עומק הרע, הם מתפלאים לומר, איך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה, לולא היתה התעודה הטובה שיש להמציאות שסיבב הכח המעיר לעשות הרע בכלל נגלית לפנינו ומצטרפת עם הכח הדמיוני, היתה בוודאי קשה להכבש.

'המשכת הרשעים' היא לא המעשים והכוחות שלהם, אלא כל משך החיים שלהם. מדובר שגם כשרשע עושה טוב, הוא לא יכול להתגבר על השקר שלו, לכן זה מעשה נורא ואיום.⁶

⁶ הבעיה של הרשעים היא ש'רשעים יצר רע שופטן' (עין איה, ברכות, ט, רכא). בעצם אין אמיתות אובייקטיביות של טוב ורע, טוב ורע נשפטים רק לפי העולם המוסרי של האדם, לכן רשע לא יכול להוציא משפט טוב. [א.ש.ל.]

בראותם את אור האמת, אין הכוונה שיתברר להם שהכל שטויות. מדובר על אנשים שיודעים לנצל את המציאות, מומחים גדולים לרע, שמשתמשים בכוחות אמיתיים רעים ויוצרים מפלצות רוחניות. אבל מכיוון שהכל קשור לתודעה שלהם, אז ברגע שמתברר שזה לא נכון, הכל מתבטל – על כן בראותם את אור האמת, יתגלה להם ערך האפס הנמצא במה שנמשכו אחריו.

בעצם יכול להיות שגם צדיקים יהיו אנשים פרטיים. צדיקים פרטיים הם יהודים של שולחן ערוך, הם חיים על פי ההלכה אבל ללא קשר לכלל ישראל ולתהליכים של אומה. גם אם היה אפשר לפוצץ את העולם בטוב, הם לא היו עושים זאת, כי אין להם יחס הטוב הכללי. בדיוק כמו שאדם שיש בו תסביך – כוח של רע – יכול לבחור אם להיכנע לתסביך או לא, כך אותו צדיק יכול לבחור שלא לנצל את המציאות הטובה שיש בעולם.

רבי עקיבא הוא ההיפך מהצדיקים הפרטיים. יש בעולם כוח של טוב, כמו שהרשע יכול להשתמש בכוח של הרע להביא חורבן, כך הצדיק יכול להשתמש בכוח של הטוב ליצירה חיובית – זהו הטוב הכללי, אדם שלוקח את הטוב – את התורה – ומשתמש בו. יש הרבה אנשים דתיים ואנשי הלכה, אבל כל עוד הטוב לא קשור לכלל, הוא לא חודר למעמקים של המציאות. הקשר לכלל מבטא את היכולות של הטוב, כל עוד אין לטוב יכולות והוא לא מופיע בתור ציבור והנהגה מדינית, והוא לא מגלה את הקב"ה בעולם – כמו שיש לרע יכולות להחריב יש גם לטוב יכולות לבנות. 'הטוב הכללי' הוא כנסת ישראל, זוהי המלכות של הקב"ה.

אבל מדוע צריך להכניע את הטוב הפרטי?

נסביר זאת דרך המושג שנקרא 'רוח נדבה'. רוח נדבה היא רוח של אהבת ה'. בעלי הרוח הנדיבה הם אנשים שמתוך השכלה ודעת אלוקים מתמלאים באהבת ה' ורוצים לעשות דברים טובים. לזה הרב קורא 'רוח נדבה'.⁷ ישנו ביטוי דומה של חז"ל, 'רוח חכמים נוחה הימנו', הוא מופיע בקשר לאדם שלקח הלוואה ועבר זמן פירעונו קודם השביעית, הדין אומר שהחוב נשטט. אם הלוואה רוצה בכל זאת לשלם, צריך המלווה לומר לו 'משמט אני לך', אם בכל זאת הלוואה מחזיר כתוב ש'רוח חכמים נוחה הימנו'.⁸ אלו אנשים שמבינים את הרוח של התורה ומנדבים משלהם, בתור מידת חסידות ולא בתור חובה.⁹

⁷ מופיע בעין איה, ברכות, פרק ו, יב; עין איה, מסכת שביעית, יד.

⁸ מסכת שביעית, פרק י, משנה ט.

⁹ באגרת פט (אגרות ראיה א, עמ' צז) הרב כותב שרוח הנדבה היא חלק הכרחי מהתורה ושאסור לה להפוך למצווה ולחובה – 'ומה שצריך להסתפק על פי נדבת הרוח וחופש הרצון הטוב, חייב להרשם בתור מידת חסידות. ואין לשער גודל ההפסד, שהיתה התרבות האנושית סובלת, אם אלו המדות הנעלות היו נקבעות בקבע חיובי'.

גם במסכת ביכורים מופיע הביטוי הזה¹⁰. מדובר על אדם שמביא ביכורים לבית המקדש, אפשר להניח שמדובר בתלמיד חכם, וההזדמנות להביא ביכורים היא דבר של פעם בשנה. מן הסתם שיש לו הרבה כוונות ותפילות מיוחדות, אבל מכיוון שהיו אנשים שלא ידעו לקרוא ומהבושה נמנעו מלבוא לבית המקדש, תיקנו חכמים שהכהן קורא את 'מקרא ביכורים' לכולם. הרב מדבר על היחס בין הנדבה של הצדיק, לבין הצורך לבטל את החשק שלו בשביל הכלל. והוא כותב שההתבטלות לכלל היא רוח נדבה גדולה יותר. רואים בסוגיות האלו שהרב לא זלזל בנדבה הפרטית, אבל יש משהו יותר גבוה – להיות חלק מכלל ישראל, זו הארה רוחנית יותר גבוהה.¹¹

זה מה שהרב אומר אצלנו. יש בעולם כוחות של רע, אבל הם עדיין אינם רעים, הקב"ה ברא אותם לטוב ורק כשהרשע משתמש בהם הם הופכים להיות רעים. כך לגבי הצדיק,

¹⁰ עין איה על מסכת ביכורים (מופיע בסוף עין איה על מסכת ברכות), סימן מ.

¹¹ מקור בו הרב קצת מסביר את הדברים נמצא ביחס לשחרור העבדים. כשיש קלקול מוסרי וערכי והאנושות מתעוררת למהפכה, מה היחס שלנו לזה? יכול להיות שאדם שיש בו רוח נדבה ומבין את הרוח של התורה, חייב לקום ולמחות. זו איננה מצווה, אבל זה גובל במעלת חסידות. (אגרות רביה א, עמ' צד-צח; עין איה, ברכות, ז, כג-כד).

אם נתבונן היטב בדברי הרב נראה שישנם שלושה מצבים של עבדות: המצב המתוקן מבחינה מוסרית, הוא מצב בו ישנה עבדות טבעית. העבדים הם אנשים שעוצמת החיים שלהם קטנה, והם לא מסוגלים לתפוס את המהות והאיכות של החיים ולשאוף לחכמה ואהבת ה'. אם תינתן להם חירות וכוח שליטון, הם ירקיבו את האנושות, בגלל שהמחשבה שלהם קטנה (בדומה להפיכת המשפט לסוג של נקמנות, במקום שיעודרו יהיה הבאת תיקון). בשביל לשמור את העבדות הטבעית באופן מתוקן ישנו חוק לעבדות, המניח את העבד כקניין כספו של האדון ובכך מציל אותו מיחס מנוכר ומנצל. היחס בין העבדות הטבעית לעבדות החוקית, הוא כמו היחס בין השבת לאיסורי מלאכה.

מצב של עבדות מתוקנת לא באה בשביל לשלול את הערך והזכויות של העבד, אלא לתת לו ערך וכוח. החיבור והשייכות לאדם שלם ומתוקן מרוממת אותו ונותנת לו מעמד. (יעשרה אנשים מכל לשונות הגויים והחזיקו בכנף איש הישראלי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם – זכריה ח, כג). העבד הוא דמות שמצד עצמה לא מסוגלת להכיר את האחר (כמו כנען), ומה שמאפשר לו לצאת ולהכיר את האחר הוא החיבור לדמיות מופת. כדוגמת אליעזר עבד אברהם (וירק את חניכו – בראשית, יד, יד; ורש"י שם), או טבי עבדו של רבן גמליאל (שנקרא אדם כשר – משנה ברכות, ב, ז), ושפחתו של רבי (ראש השנה, כו:). דמויות מופת כאלו הם מתוקנות בצד המחשבתי (דמיות של דעת אלוקים וקרבת אלוקים) והעולם הרגשי שלהם מכיר את האחר, הם לעולם לא ינצלו את מעמדם כדי לנצל ולהשפיל את האחר, אלא רק כדי לרומם אותו.

אבל המצב שלנו איננו כזה והעבדות נהפכה למפלצת של רשעה. במקום לתת ערך לעבדים, היא לקחה אנשים (שלפעמים היו בעלי מעמד) והפכה אותם לרכוש, נהייתה פורקן של אכזריות, רצון להנאה ושלטון. במצב כזה כל מי שיש רוח נדבה בקרבו, צריך לקום ולמחות במצב העבדותי. רוח נדבה היא רוח של אנשים שמסוגלים להבין בשכל שלהם את הרוח של התורה, ולגזור את ההתנהגות הנכונה בהתאם למצב.

ההבדל בין המצב המתוקן של העבדות, לבין המצב המקולקל שלה, נעוץ בשאלה האם האדם נמצא בתוך החלקיות והפרטיות של עולם הזה, ואז עבדות פירושה אכזריות, או שהוא מביט במבט כללי, שמגיע מתוך הכרה שכלית ואהבת ה', ואז אפשר לראות איך העבדות לשלם והמתוקן יכולה לתת לאדם ערך ויכולות ואף לרומם אותו ולהכיר את האחר. אפשר לומר שזוהי רוח הנדבה הגדולה, של האדם שמבטל את הטוב הפרטי לגבי הטוב הכללי.

המצב השלישי הוא מצב אידיאלי בו אין עבדות כלל, בדומה למצב בו החיות מדברות, כולם יכולים להשיג את שם ה' בצורה שווה. [א.ש.ל.]

יש טוב בעולם, שבת, מלאכים, כוחות טבע, אבל רק כשהצדיק משתמש בהם במובן התודעתי, מתוך קשר לכלל, הם עושים טוב.

הר גבוה

אמנם הצדיקים הם כבר למודים להיות נמשכים אחר הטוב הכללי ומכניעים את הטוב הפרטי לגביה. הם, בראותם שהרע עם כל אפיסתו מצד הדמיון יש לו כמו כן תעודה כללית, שישמשו בעולם הכחות הרעות שיצאו אל הפועל דוקא על ידי עומק הרע, הם מתפלאים לומר, איך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה, לו לא היתה התעודה הטובה שיש להמציאות שסיבב הכח המעיר לעשות הרע בכלל נגלית לפנינו ומצטרפת עם הכח הדמיוני, הייתה בוודאי קשה להכבש.

'בראותם שהרע עם כל אפיסתו מצד הדמיון, יש לו כמו כן תעודה כללית'. כמו שהסברנו, הנושא הוא לא הרע, אלא האנשים שבאמצעות הדמיון מנצלים את הרע.

'הם מתפלאים לומר, איך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה'. מצד הדמיון הרע הוא כלום, בגלל שהוא דמיון של בני אדם. אבל בכל זאת יש לרע עוצמה אדירה, כמו שהרב הסביר שהרשעים לא יכולים להתגבר על היצר שלהם – 'אי אפשרות הגברתם על שקרותו של הדמיון, המראה להם את הרע לטוב ואת החושך לאור' – יש להם תחושה שהם טובים ושהם עושים את הדבר הנכון והאמיתי. את המשיכה הזו לרע גם הצדיק רואה, אבל הוא הצליח להתגבר – 'לו לא היתה התעודה הטובה שיש להמציאות שסיבב הכח המעיר לעשות הרע בכלל, נגלית לפנינו ומצטרפת עם הכח הדמיוני, הייתה בוודאי קשה להכבש'. ועל זה הוא מודה לקב"ה שהוא הציל אותו, שהתגלתה לו התעודה הכללית. כי אם היא לא הייתה נגלת לו, הוא לא היה יכול לנצח.

אמנם הקב"ה אבד דרכם של רשעים מנגד עיניו שלא תתראה בחוג הבחירה שיסודי הצדק והרשע עליו בנויים. אבל בגלותה בכל ערכה, תראה באמת להר גבוה, כלומר שיתגלה ערך תעודתו החזקה במציאות הוייתו, שאם כן כל תביעתיו הן ממשיות לפי האמת, אלא שעומק היותו נעלה של האמת לאמתתה, נגלה דווקא על ידי כיבושו ושלילותו, אבל איננו בשום אופן חוט השערה, דבר המתבטל באפס יד, כי אם הר גבוה שכח ענקי דרוש לכובשו, וזהו כח הבחירה הנפלא מאד בעוון, שנגמר בעצם על ידי עזרתו של הקב"ה.